

УДК 930.1:929Вишневецький

**Н. І. Романцова**

## **КНЯЗЬ Д. ВИШНЕВЕЦЬКИЙ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

*У статті автор розглядає сучасні підходи щодо характеристики особи та діяльності князя Д. Вишневецького. Досліджуються історичні погляди, висловлені в працях вчених О. Апанович, В. Голобуцького, А. Гурбика, Ю. Мищика, В. Сергійчука, В. Степанкова, Н. Яковенко, які спирались на нову джерельну базу та сучасну методологію та переосмислили роль шляхти взагалі та місце Д. Вишневецького зокрема в історичних процесах, які відбувалися у Східній Європі того часу.*

**Ключові слова:** сучасна історіографія, історіографічні оцінки, генеза козацтва.

**Постановка проблеми.** У наш час залишається сталим науковий інтерес українських істориків до легендарної постаті князя Дмитра Вишневецького. У своїх працях сучасні дослідники висвітлюють дискусійні питання щодо життя та діяльності цього персонажу української історії, продовжуючи та поглиблюючи вітчизняну історіографічну традицію. Праці сучасних авторів потребують уваги з боку історіографів.

**Аналіз попередніх досліджень.** З історіографічної точки зору зазначене питання майже не висвітлювалося. Значний науковий інтерес становить вступна стаття В. Степанкова до збірки вибраних творів Л. Винара «Козацька Україна» [26, с. 15-80]. У своєму передньому слові сучасний вчений окремо зупинився на монографії Л. Винара про Д. Вишневецького. Аналізуючи монографію Л. Винара, В. Степанков підкреслив ґрунтовне вивчення автором опублікованих джерел й праць з цієї проблеми, що забезпечило високий науковий рівень його дослідження про діяльність князя Д. Вишневецького. Один з авторитетних українських дослідників постаті Дмитра Вишневецького В. Сергійчук, висвітлюючи діяльність князя, певною мірою звертався до історіографії цього питання [18, с. 12, 13; 21, с. 235-241]. З історіографічної точки зору науковий інтерес становить написаний В. Матях розділ другого тому «Історії українського козацтва», присвячений аналізу козакознавчої історичної літератури [12, с. 508]. Дослідниця ґрунтовно розглянула праці істориків з козакознавчої проблематики, але Д. Вишневецького згадала лише в контексті історіографії ХІХ - початку ХХ ст.

**Мета статті.** Враховуючи активну наукову розробку вітчизняними істориками проблем військово-політичної діяльності князя Дмитра Вишневецького, поставлена мета проаналізувати сучасну історіографію цієї теми, з'ясувати внесок сучасних дослідників у її вивчення.

**Виклад основного матеріалу.** Сучасна українська історіографія, присвячена діяльності Д. Вишневецького, велика та різноманітна. У наукових працях вітчизняних істориків, навчальних посібниках та підручниках з історії України дається коротка, узагальнююча характеристика особи та діяльності Д. Вишневецького у зв'язку з формуванням українського козацтва. Постать князя значно ширше висвітлювалась в авторських та колективних монографіях, присвячених історії українського козацтва. Заслужують на увагу історіографа дослідження Д. Біляєва, С. Борисова, А. Денисенка, Ю. Мищика, В. Пірка, В. Сергійчука, Т. Чухліба, В. Щербака, Н. Яковенко. Значний історіографічний інтерес становлять біографічні статті, присвячені Д. Вишневецькому, статті щодо Запорізької Січі, опубліковані у численних довідкових, енциклопедичних виданнях. Важливу роль, у якості історіографічних джерел, відіграють досить чисельні

публікації у періодичних виданнях, присвячені Д. Вишневецькому. Вони свідчать про те, що ця тема викликає суспільний інтерес.

У наш час вчені продовжують дискутувати з питання щодо генеалогії Д. Вишневецького. З боку сучасних істориків суттєво змінилося ставлення до проблеми генеалогії загалом, та генеалогічних коренів князя зокрема. Українські дослідники розділились у висвітленні цього питання. Частина вчених вважає, що Дмитро Іванович мав литовське походження, від Гедиміна. З цим погоджуються В. Сергійчук [19, с. 7-25], автори «Довідника з історії України» [11, с. 110].

Н. Яковенко, проаналізувавши питання щодо походження князя

Д. Вишневецького, зазначила, що історики другої половини XIX – початку XX ст. необґрунтовано зробили висновок про те, що цей рід вів початок від сина великого князя литовського Ольгерда Дмитра Корибута. Дослідниця у зв'язку з цим вказала, що самі Вишневецькі досить туманно знали на власній генеалогії. На підтвердження цього Наталя Миколаївна наводить факти з жалобної поеми 1585 р. на смерть двоюрідного брата Д. Вишневецького, черкаського та канівського старости Михайла Вишневецького. На думку історика, засновником роду Вишневецьких був князь Федір Корибутович [31, с. 76, 77].

Розглядається також думка про литовсько-руське походження Д. Вишневецького. Прихильником такої точки зору є С. Борисов [6, с. 40-43]. Ю. Мицик вважає, що Дмитро Іванович мав походження від Рюриковичів [15, с. 83].

Сучасні українські історики розглядають Д. Вишневецького як представника вищої суспільної верстви. У своїй останній праці В. Голобуцький, характеризуючи соціальний статус Д. Вишневецького, вказав на те, що він був великим землевласником [8, с. 128, 129]. Наведені М. Капралем документи підтверджують, що Д. Вишневецький вів життя аристократа [13, с. 132-136]. Дослідник відзначив архівні документи про відшкодування втрат турецького купця, що скаржився на князя коштом королівської скарбниці. Історики відзначають Д. Вишневецького як власника земельних маєтків у Кременецькому повіті.

Більшість сучасних істориків України захоплюються цією постаттю. Мужньою та сміливою людиною бачить князя В. Сергійчук [18]. Він підкреслює патріотичну місію феодалів, які стали на захист рідної землі [17, с. 122-133]. Вчений зазначає, що Д. Вишневецький був готовий, як і багато інших патріотів-феодалів, віддати власне життя за честь і свободу української землі.

Сучасні українські історики значну увагу приділяють проблемі старостування князя Д. Вишневецького. О. Апанович зазначала, що у 1551 р. польський король призначив Д. Вишневецького черкаським та канівським старостою, віддавши у доживотне володіння землі, заселені українськими козаками. Може саме тоді, на думку авторки, й познайомився він близько з козацтвом [1, с. 16-20]. В. Голобуцький також вважав, що Д. Вишневецький з 1551 року став черкаським та канівським старостою [8, с. 129].

В. Сергійчук вважає, що Д. Вишневецький обійняв посаду старости Черкас та Канева з кінця 40-х років. Повернувшись з Туреччини, на думку історика, князь отримав староство черкаське та канівське, тому що зарекомендував себе охоронцем українських земель [18]. В. Щербак констатує, що старости, виконуючи обов'язки по охороні кордону, замовчували факт спільних дій з козаками, бо це загрожувало немилістю великого князя, або ж сплатою з власного рахунку за збитки, заподіяні козаками. Історик стверджував, що Д. Вишневецький був адміністратором-державцем, який відповідав за безпеку кордону, однак займався і козацьким промислом у першій половині XVI ст. [30].

А. Денисенко зазначає, що Сигізмунд Август шанував Д. Вишневецького за сміливість і відвагу і в 1550 р. призначив його старостою Черкас і Канева [10, с. 70-73].

На думку Д. Біляєва, Дмитро Іванович у 1550 р. дістав від польського короля черкаське та канівське староство [5]. С. Борисов з'ясував, що саме з призначенням староство черкаським і канівським князя посилилась військова активність Д. Вишневецького проти татар. З часом староста, на думку історика, об'єднав навколо себе чималі козацькі сили [6, с. 40-43]. Дослідник констатував, що така прихильність старости до запорожців призвела до загострень відносин з польським королем, який не поділяв політичних намірів князя. І перед Д. Вишневецьким постав вибір: продовжувати службу старости чи ні. Відмовившись від посади старости, він цілком віддався козакуванню. Ю. Мицик у «Малій енциклопедії Українського козацтва» стверджує, що князь обіймав цю посаду з кінця 40-х і у своїй діяльності спирався на запорізьке козацтво [15, с. 83]. Таким чином, більшість сучасних істориків вважають безсумнівним староство князя

Д. Вишневецького і відзначають його активну діяльність на цій посаді.

У сучасній українській історіографії важливе місце посідає питання щодо ролі князя Д. Вишневецького в процесах державотворення в українських землях у XVI ст.

О. Апанович констатувала грандіозні плани українського князя щодо визволення південних земель і Причорномор'я від татар. Так само як М. Грушевський, дослідниця теж вважала, що ці плани випередили час. На думку історика, Д. Вишневецький, створивши опорну військову базу на Низу Дніпра, переніс військові дії на територію ворога [1]. В. Голобуцький вказував, що Д. Вишневецький почував себе вільним від усяких зобов'язань як по відношенню до короля, так і до хана [8, с. 131]. В. Сергійчук у праці «Дмитро Вишневецький», розглянув державницьку місію князя, яка знайшла вираження в його патріотичному дусі, незламній волі і політичній далекоглядності [18].

С. Борисов присвятив спеціальну працю державотворчим аспектам діяльності князя Дмитра. На думку дослідника, обрання гетьманом було вирішальним чинником цієї діяльності Д. Вишневецького [7], крім того, він контролював значну територію на Низу Дніпра, яку захищав від татар [6, с. 40-43]. Князь реалізував власні державотворчі плани, маючи значні зовнішньополітичні зв'язки: з польським королем, московським царем. Важливим елементом такої діяльності було новостворене політичне утворення – Хортицька Січ. С. Борисов вважає, що не всі плани були реалізовані князем, але його діяльність залишила помітний слід в історії українського державотворення [341].

Сучасні українські вчені активно переглядають сторінки вітчизняної історії, а також діяльність персонажів, які творили її. У наш час зростає науковий інтерес до постаті князя Д. Вишневецького, розглядається його зв'язок з козацтвом, а, отже, історики повернулися до проблеми його гетьманства, яка залишається дискусійною.

Вітчизняні історики В. Сергійчук, Ю. Мицик, В. Щербак, Н. Яковенко не вважають Дмитра Івановича гетьманом. У той же час, ряд сучасних українських вчених розглядає Д. Вишневецького як козацького гетьмана. Ця точка зору знайшла своє відображення у написі на пам'ятнику Д. Вишневецькому, встановленому на о. Хортиця у жовтні 1999 р. Там зазначено: «Дмитро Вишневецький (Байда) (1516-1563). Один з перших козацьких гетьманів України...» [27]. А. Денисенко вважає, що саме Д. Вишневецький започаткував українське гетьманство, був першим козацьким гетьманом в Україні. Аналізуючи це питання, історик зазначав, що у середині XVI ст. українські магнати утримували великі козацькі загони і «на зразок гетьманів польських, почали звати себе гетьманами козацькими» [10, с. 70-73]. На цій підставі, вважав себе гетьманом і Д. Вишневецький.

С. Борисов розглядає діяльність Д. Вишневецького з точки зору розвитку державотворчих процесів в Україні у XVI ст., зазначаючи, що «державотворчим елементом... є наявність верховної державної влади». Історик стверджує, що князь був першим, хто «спробував здійснити мрію українців про власну національну державу» [6, с. 40-43]. У цьому він спирався на запорізьке козацтво. За словами вченого, запорожці підтримали військові та політичні плани князя та обрали його гетьманом. Очолити

козацтво, Д. Вишневецький згуртував його на Хортицькій Січі. Державна влада там «належала гетьману-правителю, котрий був керівником території, куди не доходила влада польського короля і великого князя литовського». Дослідник назвав це утворення «Хортицькою державою», «першою українською козацькою державою».

Т. Чухліб, посиляючись на думку багатьох істориків, зазначає, що у 40-х роках XVI ст. Д. Вишневецький був головним організатором українського козацтва, основним завданням якого була боротьба з татарською експансією. Вчений припустив, що саме через це Дмитра Івановича називали одним із перших козацьких гетьманів, але при цьому пояснив, що інституту гетьманства, як такого, ще не було серед українського козацтва, він з'явився пізніше [378]. В. Лавренюк зазначає, що у добу

Д. Вишневецького не було офіційно введено – «титул Гетьмана Війська Запорізького, але козаки... називали свого ватажка Гетьманом, а згодом і уряд змушений був це визнати» [29, с. 7-12].

**Висновки.** Історіографічний аналіз дозволяє зробити висновок, що у наш час в умовах державної незалежності України та її національного відродження науковий інтерес до постаті Д. Вишневецького неймовірно зріс, оскільки посилилася зацікавленість української громадськості вітчизняною історією, та особистостями, які її здійснювали. Це знайшло відображення в узагальнюючих працях, присвячених історії України, у дослідженнях з історії козацтва, а також спеціальних студіях про діяльність князя. Найбільшу увагу приділив цьому питанню відомий український історик В. Сергійчук. Він поповнив джерельну базу дослідження цієї наукової проблеми новими цікавими матеріалами, подав новий погляд на деякі аспекти діяльності князя

Д. Вишневецького і є провідним сучасним знавцем з цього питання.

О. Апанович аналізувала діяльність Д. Вишневецького, розвиваючи погляди М. Грушевського. Особливу увагу вона звернула на роль князя в організації козацтва, зростанні його міжнародного впливу та його участі в колонізації Півдня України.

Н. Яковенко показала постать князя Д. Вишневецького як яскравого представника української аристократії, який зв'язав свою долю з козацтвом. Заслужовують на увагу наукові статті Ю. Мицика, присвячені Д. Вишневецькому, опубліковані у провідних українських енциклопедичних виданнях, в яких подано сучасне бачення цієї проблеми. Стислу характеристику діяльності князя дав Важливими для розуміння постаті князя Д. Вишневецького є дослідження В. Щербака, Н. Яковенко, Т. Чухліба. С. Борисов, А. Денисенко розглядають діяльність князя з точки зору його державницьких прагнень, розвиваючи концепцію В. Луціва та А. Лотоцького. Загалом, сучасні історики значно пішли вперед у висвітленні діяльності легендарного Байди. Надалі є потреба розширити джерельну базу дослідження постаті князя Д. Вишневецького. Необхідно також дослідити сучасну зарубіжну історіографію проблеми.

#### Список використаної літератури

1. Апанович О. М. Будівничий Української гетьманської держави // Наука і суспільство. – 1995. – №11/12. – С. 16–20.
2. Апанович О. М. Орел Хортиці // Дмитро Вишневецький-Байда / упоряд. А. Денисенко. – К. : Веселка, 1995. – С. 49–55.
3. Апанович О. М. Розповіді про запорозьких козаків. – К. : Дніпро, 1991;
4. Апанович О. М. Феномен запорозького козацтва // Кур'єр ЮНЕСКО. – 1991. – № 5. – С. 44–46.
5. Біляєв Д. Байда // Наше слово. Укр. тижневик. – Варшава, 2001. – 23 грудня;
6. Борисов С. Апогей Дмитра Вишневецького // Наука і суспільство. – 1996. – №11/12. – С. 40-43;
7. Борисов С. Державотворчі тенденції в діяльності українського козацтва (до другої половини XVI ст.). – К. : Знання, 1999.
8. Голобуцький В. Запорозьке козацтво. К. : Вища шк., 1994.

9. Денисенко А., Іванов І. Байда – князь Вишневецький. Штрихи до портрета першого гетьмана України // Будівник комунізму. – 1991. – 18 травня. – С. 3.
10. Денисенко А. Козацький гетьман Байда-Вишневецький // Київська старовина. – 1992. – №1. – С. 70-73. ; Довідник з історії України (А–Я): посіб. для серед. загально освіт. навч. закл. / за заг. ред. Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – К. : Генеза, 2002.
11. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / редкол. В. Смолій (відповід ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2.
12. Капраль М. Причинок до історії козацького руху 50-х рр. XVI ст. (Два документи про Дмитра Вишневецького з книги Львівського раєцького суду) // Україна в минулому. – К. ; Львів, 1994. – Вип. 5. – С. 132–136.
13. Кунцер В. Легенда чи реальна особа? // Прапор юності. – 1986. – 23 верес. – С. 4.
14. Мицик Ю. Вишневецький (Байда) // Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К. : Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 83.
15. Мицик Ю. Вишневецький (Байда) // Енциклопедія історії України. – Т. 1. – С. 518–519.
16. Сергійчук В. Байда-Вишневецький – ратник української землі // Дніпро. – 1989. – № 2. – С. 122–133.
17. Сергійчук В. Дмитро Вишневецький. – К. : Україна, 2003.
18. Сергійчук В. Дмитро Вишневецький // Володарі гетьманської булави. – К. : Варта, 1994. – С. 7–25.
19. Сергійчук В. Іменем Війська Запорозького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середині XVII століття. – К. : Україна, 1991.
20. Сергійчук В. Михайло Грушевський про Байду-Вишневецького та сучасна історіографія // Український історик. – 1991/1992. – №3/4, 1-4. – С. 235–241.
21. Сергійчук В. Походи українського козацтва в Європу в XVI – першій половині XVII ст. // Запорозьке козацтво в українській історії, культурі та національній самосвідомості. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Київ, 1997. – С. 154–163.
22. Сергійчук В. Українське козацьке військо в другій половині XVI – серед. XVII ст. – К., 1991;
23. Сергійчук В. Українське козацтво на службі Московської держави в другій половині XVI – середині XVII ст. // На пошану 80-річчя професора Теодора Мацьківа: Наук. збірник / редкол. : Л. Р. Винар (гол.) та ін. – К. : Твім інтер, 1999. – С. 49–62.
24. Сергійчук В. Фундатор Запорозької вольниці // Дмитро Вишневецький (Байда) / упор. А. Денисенко. – К. : Веселка, 1995. – С. 37–48.
25. Степанков В. С. Проблема козацтва та його боротьба за незалежність України у творчості Любомира Винара // Винар Л. Р. Козацька Україна. Вибрані праці / Редактор В. Степанков, упорядник А. Атаманенко. – К. ; Львів ; Нью-Йорк ; Париж, 2003. – С. 15–80.
26. Федоренко Д. Перший лицар Хортиці. Славний прообраз легендарного Байди // Червоний гірник. – 1991. – 3 січ. – С. 3.
27. Чечуро В. Легендарный Байда и реальный Вишневецкий // Наше місто. – 2002. – 17 трав. – С. 4.
28. Чухліб Т. Середньовічна шлягерна пісня та пригоди її персонажа // Горобець В., Чухліб Т. Незнайома Клію. Таємниці, казуси і курйози української історії. Козацька доба / наук. ред. В. Смолій. – К. : Наук. думка. 2004. – С. 7–12.
29. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К. : Вид. дім «КМ Асасіетіа». – 2000.

30. Яковенко Н. Дмитро Вишневецький // Історія України в особах. – К. : Україна, 1997. – С. 76–84.
31. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття. – К. : Генеза, 1997.
32. Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К. : Наук. думка, 1993.  
Стаття надійшла до редакції 12.03.2011 р.

**N. I. Romantsova**

#### **PRINCE D. VISHNEVSKY IN MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY**

*The article deals with new approaches to characterize D. Vishnevsky's personality and activity. The author analyses historical works of E. Apanovich, V. Golobutsky, A. Gurbyuk, YU. MYtsyik, V. Sergiychyuk, V. Stepankov, N. Yakovenko, relying on a new source basis as well as on present methodology that enables him to reconsider the role of D. Vishnevsky and gentry as a whole in historical process which took place in Eastern Europe that time.*

**Key words:** *modern historiography, the historiographical assessment of the genesis of the Cossacks.*

УДК 930.1:94(477.5)"1660/1663"

**С. В. Тарасов**

#### **ЛІВОБЕРЕЖНА УКРАЇНА НА ПОЧАТКУ 60-Х РР. XVII СТ. ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ У РОСІЙСЬКІЙ ДОРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

*Стаття присвячена подіям «міжгетьманування» на Лівобережжі в 1660-1663 рр. Аналізуються праці російських істориків другої половини XIX - початку XX ст. в яких досліджувався зазначений період.*

**Ключові слова:** *Руїна, «міжгетьманування», Лівобережжя, Козелецька рада 1662р., Ніжинська рада 1663р., російська історіографія.*

**Постановка проблеми.** Кривава епоха Руїни викликала пильну увагу української і російської історіографії. Після капітуляції російського війська під Чудновом починається період розколу єдиної України на дві козацькі держави. При цьому, до знаменитої Чорної ради в Ніжині Лівобережна Україна не мала гетьмана.

**Метою пропонованої статті** є історіографічний аналіз робіт російських істориків XIX – початку XX ст., що торкалися процесів Руїни на Лівобережжі у 1660–1663 рр. У зв'язку з цим виникають наступні дослідницькі завдання:

– розглянути погляди російських учених на становище, що склалося в Лівобережній Україні після капітуляції В. Шереметева;

– виявити протиріччя між концепціями російських дослідників, якщо такі мали місце. Аналіз попередніх досліджень. Російську історіографію вказаного періоду досліджували В. Ейнгорн [12], Л. Дорошенко [4], а з сучасних вчених Т. Яковлева [13]. Їх дослідження містить історіографічний огляд, який частково висвітлює тему, що цікавить нас, але є гранично стислим.

**Виклад основного матеріалу.** Після катастрофи під Чудновом Росія могла не тільки втратити контроль над всією Україною, але й очікувати вторгнення польського війська на свою територію. Але цього не сталося. С. Соловйов думав, що Росія уникла небезпеки внаслідок двох обставин. Польща не мала чим платити війську, а Ю. Хмельницький був «занадто нікчемний» [10, с. 95-96]. Москва навіть намагалася відкласти вибори, тому що була надія на безкровне підкорення Правобережжя.